

LUND UNIVERSITY

Review of Kristina Jonsson, "Practices for the Living and the Dead" (2009)

Wienberg, Jes

Published in:
Collegium Medievale

2010

Document Version:
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Wienberg, J. (2010). Review of Kristina Jonsson, "Practices for the Living and the Dead" (2009). *Collegium Medievale*, 23, 223-236.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Kristina Jonsson: *Practices for the Living and the Dead. Medieval and Post-Reformation Burials in Scandinavia*. Stockholm Studies in Archaeology 50. Stockholm 2009. 294 s. ISBN 978-91-7155-943-2.

Recenserad av Jes Wienberg

Döden i tiden

Döden kommer inte smygande på stranden för att fråga: "Är du beredd?" Nej, döden rör sig överallt. Varthän jag än vänder blicken möter jag döden, döda människor, kranier och skelett, gravar, kyrkogårdar och monument. Döden härjar i bokhandeln med böcker om ismannen, mumier, mosslik och digerdöden. Döden härjar i deckare efter deckare. Man kan undra om det finns några överlevande i Midsomer County, där chief inspector Barnaby har varit aktiv i et decennium. Det har även varit möjligt att göra TV-underhållning av yrket begravningsentreprenör med serien "Six feet under". Det hade nog förvånat min pappa, som var just begravningsentreprenör. Och i medierna diskuteras hur den traditionella begravningen har ersatts av en mer personlig ceremoni.¹

Sedan länge härjar döden också i akademien. På min hemmainstitution vid Lunds universitet går årligen kursen "Life and Death of Medieval People". Och inom ett kort tidsintervall, några veckor och månader av 2009, mottog jag monografin "Underjordiska dödsriken" (2009), antologin "Västerhus. Kapell, kyrkogård och befolkning" (2009), "Döda personers sällskap. Gravmaterialens identiteter och kulturella uttryck" (2009), "I tillvarons gränsland. Perspektiv på kroppen mellan liv och död" (2009) – och nu även Kristina Jonssons avhandling "Practices for the Living and the Dead" (2009).

Varför all denna död? Varför denna fascination för döden? Är det något sjukligt, en ångest som drabbar oss just nu? Äter nej! Akademiska forskningsprojekt och böcker har en lång resväg innan de når fram. Projektet om Västerhus började således redan på 1990-talet. Studiet av gravar är gammalt som arkeologin själv, men fokus på gravar och gravskick fick ett uppsving efter 1989 tillsammans med religionsarkeologin; efter Berlinmurens kollaps och senare även Sovjetimperiet ökade intresset för religion och mentalitet som perspektiv och tolkningsram på bekostnad av det tidigare intresset för det sociala, ekonomiska och politiska. Arkeologin har alltid varit känslig för samtidens trender och behov, kanske av självbevarelsedrift.

¹ T.ex. von Seth 2009

Även kroppen med begrepp som "embodiment", förkroppsligande, har varit trendigt som forskningsobjekt under ett antal år; ungefär sedan 1980-talets uppkomst av en kroppskultur med gymmet som centrum. Ett livsprojekt kring hälsa och identitet, ständigt på språng, som handlar om att fördriva förgängligheten – förlänga livet så länge som möjligt. "Är du beredd?" frågar Döden i filmen "Sjunde inseglet" – och svaret kan nu bli "Jag själv är beredd, men inte min kropp", alltså motsatsen av vad riddaren Antonius Block svarade. Eller så är kroppen trendig sedan 1990-talet med Judith Butlers böcker om genus och kropp.

Levande och döda

Lite fakta om avhandlingen: Avhandlingsarbetet har bedrivits dels i arkeologi vid Institutionen för Arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet, dels vid Nordiska museets forskarskola. Avhandlingen omfattar 294 kompakta sidor med 46 illustrationer – fotografier i svart-vitt och färg samt ett antal kartor/ planritningar.

Avhandlingen består av 8 huvudkapitel, där kapitlen ofta är långa, som små egna avhandlingar, en mycket omfattande bibliografi på 50 sidor samt 5 bilagor. Avhandlingen är en hybrid mellan en monografi och en sammanläggningsavhandling. Således är kapitel 1–2 samt 7–8 nyskrivna, medan de centrala kapitlen, där egna undersökningar har genomförts, kapitel 3–6, har varit publicerade tidigare. Språket och layouten är dock enhetlig, texten har redigerats för att undvika upprepningar, och det finns en gemensam litteraturlista, så det märks knappt, att kapitel tidigare har tryckts som fristående artiklar.

Kapitel 1 är en introduktion, som motiverar undersökningen, presenterar frågorna, materialet med dess avgränsningar i tid och rum, avhandlingens metoder och perspektiv. Tiden är ca 1050–1850; rummet är Danmark, Norge och Sverige; 50 platser nämns i boken, men fokus är på 9 platser som uppfyller kriterierna att vara utgrävda kyrkogårdar, där materialet är osteologiskt analyserat. I nuvarande Danmark är det Tirup på Jylland; i Sverige Kattesund, Drotten och S:t Stefan i Lund, Löddeköpinge utanför Lund, gamla Sura i Västmanland och Västerhus på Frösön i Jämtland; och i Norge S:t Gregorius i Trondheim och S:t Peter i Tønsberg. Metodiskt fokuseras på graven med skelettet – inte på kistor och gravmonument. Ett genusperspektiv får stor plats tillsammans med fokus på kroppen och livet genom hela dess förlopp.

Kapitel 2 är en forskningshistorik där forskningen kring gravar och gravskick fram till idag beskrivs, och i kapitlet framhävs ett antal teman, som även diskuteras i avhandlingen, nämligen typologi och datering, social struktur och könsuppdelning, sociala zoner på kyrkogården i medeltiden samt zoner efter medeltiden.

Kapitel 3 diskuterar fördelningen av gravar i förhållande till de dödas ålder och genus på kyrkogårdar med S:t Stefan i Lund, Tirup och Västerhus som huvudexempel. Kristna Jonsson hittar, eller konstruerar om man så vill, i princip 3 zoner inifrån kyrkan och ut, som lite lustigt kallas "deluxe", "standard" och "budget".²

Kapitel 4 diskuterar åter fördelningen av gravar, men nu med utgångspunkt i vad som kallas "deviant" (jfr s.96) dvs. avvikande, exempelvis avvikelser från uppdelningen, där män begravdes i söder och kvinnor i norr; gravar där de döda inte ligger på rygg med huvudet i väster; och gravar där de döda uppvisar spår av skador och sjukdom. Som huvudexempel används Västerhus, Löddeköpinge och S:t Peter i Tønsberg. Tydligast är könsuppdelningen i Västerhus, men Jonsson menar, att den även har funnits i Löddeköpinge och Tønsberg. Och i Västerhus låg män med strids-skador, krigarna, medeltidens "bellatores", i eller nära kyrkan.

Kapitel 5 fokuserar på några varianter av gravar med så kallade gravkäppar och gravar med mycket träkol; båda förekommer särskilt på stadskyrkogårdar. Utgångspunkten är 3 kyrkogårdar i Lund – Kattesund, Drotten och S:t Stefan. Gravkäpparna kan ha haft flera betydelser, men föreslås av Jonsson att ha varit måttstockar använda vid utmätning av graven (s.111-122). Även träkolet kan ha haft flera betydelser (s.122-127), men beskrivs avslutningsvis som ett mysterium (s.127). Variationerna i gravarna tillskrivs, att aktörerna måste ha varierat; det var inte professionella, men de närmsta, som ombesörjde begravningen.

Kapitel 6 diskuterar gravskick efter reformationen med utgångspunkt i en undersökning av gamla Sura kyrka i Västmanland och särskild en gravkrypta från 1700-talet fylld med kistor. Här uppträder nu kläder och gravgods/ saker i gravarna, vilket Jonsson tolkar som ett uttryck för de efterlevandes behov av att hantera döden i ett gränsland mellan religion och populära föreställningar i en tid, där övergången från katolicism till protestantism betydde en minimering av gravritualerna.

Kapitel 7 är en bred diskussion av hela avhandlingens problemfält – ålder, genus, sociala grupper och familjer, kroppar och kroppslighet, döden och ritualen – med många utblickar i tid och rum.

Och kapitel 8 är en sammanfattning och konklusion, som betonar utvecklingen över tid, de regionala olikheterna, skillnaderna mellan land och stad – och mera principiellt, att samma fenomen i olika tider och på olika platser inte behöver representera samma praxis eller tankar (s.197). Tydligast genom hela avhandlingen står Västerhus. Trots många nya undersökningar förblir den en nyckellokalitet som en hierarkisk, kanske konservativ miljö, en storgårdskyrka, med relativt få gravar.

² Jonsson 2009: 67.

Några kommentarer till innehållet: Avhandlingen är metodiskt medveten kring förhållandet mellan det arkeologiska och det historiska, kring materialets styrkor och svagheter, saker som bevaringsförhållanden, den arkeologiska dokumentationen, de osteologiska bestämningarna.

Några kommentarer till formen: Avhandlingen är relativt lättläst; sällan har jag behövt ta fatt i ordboken för att förstå; den är också relativt klart strukturerad – och en del detaljerad information är tillgänglig - eller kanske undgängd - bak i boken. Jag har inte hittat – eller tänkt över några formaliafel. Det är pedagogiskt bra med färgbilder, särskilt i planerna; men jag kunde ha önskat, att några illustrationer hade varit lite större, nu är några på gränsen till att ge huvudvärk; värst är bilderna från Löddeköpinge (s.73, fig. 12; s.86 fig. 18). Och så är illustrationerna relativt få; flest illustrationer och gravfoton finns från Västerhus och Sura, där Jonsson själv har varit involverad.

50 sidors litteraturlista vittnar om att Jonsson tydligen är mycket väl insatt och inläst på sitt ämne. Men jag saknar åtminstone en bok, nämligen Magdalena Naums doktorsavhandling i historisk arkeologi, "Homelands lost and gained".³ Här finns kapitel om identitet, kropp och gravskick på Bornholm i den tidiga medeltiden. Grødbygård på Bornholm uppvisar även den en könsuppdelning.⁴

Utgångspunkter

Jag skall nu se närmare på 5 utgångspunkter för Kristina Jonssons undersökning:

1) *Liv och död*

Begreppen och dikotomierna - Living and dead, Life and death, liv och död - förekommer ofta tillsammans i boktitlar, även hos Jonsson. Det är som om döden inte får stå ensam utan måste uppvägas av liv; och att studiet av döden måste motiveras som ett indirekt studium av livet.

Jonsson skriver i kapitel 1.2, när studiet skall motiveras, att det fascinerande med gravar är, "vad spår av praxis kring de döda kan säga om det levande samhället, som skapade dem" (s.11: "what the remains of the practices surrounding the dead can tell us about the living society that produced them").

Jonsson påstår i kapitel 1.4 om det metodiska, efter att ha avvisat skeptiker och utan argument, att gravar kan ge information även om det levande samhället (s. 21:

³ Naum 2008

⁴ jfr Naum 2008: 204 fig. 51

“Regardless of these doubts, I would claim that a cemetery has a lot of information to provide about the living society as well.”). Sedan följer flera satser med orden “I believe”, jag tror (s.22).

Och lite senare är det så Jonssons utgångspunkt, att kyrkogårdar avspeglar förhållanden i samtidens levande samhälle (s.23: “My starting point is, hence, that churchyards mirror relationships in the contemporary living society”).

I kapitel 3.1 skriver Jonsson, att trots skeptiker är det hennes tro, att strukturer på medeltidens kyrkogårdar speglar förhållanden i det levande samhället (s.48: “it is my belief that structures in medieval churchyards mirror relationships in the contemporary living society.”).

Citaten visar således en utveckling från en fråga om vad – över ett metodiskt påstående – till en tro, alltså en förhoppning. Och som läsare undrar jag, om det aningen är en premiss för undersökningen, att gravar och gravskick speglar det levande samhället, alltså en förutsättning för att nå resultat? Eller om det snarare är en fråga, en hypotes, dvs. något hon försöker föra i bevis?

2) *Kön kontra genus*

Jonsson refererar och diskuterar olika teorier om kön och genus (s.25–27) – och hänvisar till bl.a. Judith Butler, som menar, att människans kön skapas med språket. Likväl väljer hon att skilja mellan biologiskt kön och genus. Jonsson kan därmed kontrastera de osteologiska bestämningarna av kön mot lokaliseringen av gravarna, där män förväntas ligga begravda i söder och kvinnor i norr enligt ett par norska medeltida landskapslagar. Det intressanta blir då de så kallade avvikelserna, skillnaden mellan biologiskt kön och genus.

Men varför är Jonsson inte mera teoretiskt konsekvent eller trendig, kalla det vad man vill, dvs. att enbart arbeta med genus dvs. med kön som kulturell konstruktion? Gravar norr om kyrkan skulle då inte vara kvinnor och omanliga män, men kort och gott kvinnor oavsett biologi, punkt. Eller är ett sådant genusperspektiv omöjligt att tillämpa i praxis på medeltida kyrkogårdar? Eller är det kanske rentav missvisande? Alternativt skulle man kunna överge dikotomin man–kvinna?

3) *Gravar med skelett och föremål*

Metodiskt väljer Jonsson att arbeta med skelett och föremål i gravar, inte med kisttyper och monument. Sistnämnda vill hon spara till post-doc-arbeten (s.15). Likväl använder Jonsson själv kisttyper, nämligen i studiet av Västerhus, där kistor utmärks (56 fig. 8) och i studiet av S:t Stefan i Lund, där stenkistor och tegelgravar urskiljs (s.59 fig. 10). Vidare får kistorna, t.ex. två med namnplattor, uppmärksamhet i studiet av gravkryptan i Gamla Sura kyrka (s.134–139).

⁵ jfr Møller-Christensen 1958

Enligt min uppfattning väljer Jonsson bort en intressant och relevant metodisk ingång till kyrkogårdarnas topografi, när hon inte redan här vill arbeta med kistor och monument. Alternativt, är Jonsson inkonsekvent, när hon skriver, att hon väljer bort kistor, men likväl studerar dem.

4) *Val av platser*

9 platser är i fokus: Tirup, Kattesund, Drotten och S:t Stefan i Lund, Löddeköpinge, Gamla Sura, Västerhus, S:t Gregorius i Trondheim och S:t Peter i Tønsberg. Dvs. 8 medeltida ödekyrkor och enbart en, Gamla Sura, som blev öde i nyare tid. Och Jonsson väljer bort kloster- och hospitalskyrkor, eftersom de inte antas ha en normal demografisk profil (s.15).

Medeltiden tycks väl representerad, och det finns knappast många andra kyrkogårdar att välja på, som uppfyller kriterierna att vara väl undersökta arkeologiskt och osteologiskt. Snarare undrar jag, varför S:t Peter i Tønsberg är med, när den är så fragmentariskt känd. Vidare undrar jag varför inte kloster- och hospitalskyrkogårdar har studerats med tanke på Jonssons intresse för de gamla och de sjuka. Just här hittar man kanske "de andra". "De andra" låg inte enbart perifert på kyrkogården, men förflyttades till egna bostäder, kyrkor och kyrkogårdar utanför övrig bebyggelse. Spridningen av gravar kan vara av intresse inte enbart inom en kyrkogård, men även mellan kyrkogårdar, annars blir helhetsbilden missvisande. Sedan är enbart en eftermedeltida plats ganska lite att generalisera utifrån.

Av möjliga kloster- och hospitalskyrkogårdar att undersöka kunde nämnas Æbelholt kloster på Själland,⁵ S:t Jörgensgården i Malmö⁶ eller S:t Jörgensgården i Odense på Fyn med spetälska⁷. Och av nyare kyrkogårdar som har undersökts kunde Linköpings domkyrka nämnas, och som också hänvisas till.⁸

5) *Land kontra stad*

I avhandlingen skiljs mellan kyrkogårdar i staden (Lund, Tønsberg, Trondheim) – och på landet (Tirup, Löddeköpinge, Västerhus, Sura) (jfr. s 15, 183, 195). Inom den historiska arkeologin har man under senare årtionden delvis lämnat denna uppdelning; staden uppfattas som förtätad landsbygd och landsbebyggelsen som mer eller mindre urban till sin karaktär; och dikotomin stad kontra omland ersätts av ett bredare landskapsperspektiv.

⁶ jfr Carlberg-Kriig m. fl. 2002

⁷ jfr Arentoft 1999

⁸ jfr Tagesson 2007

I en tidig fas kan kyrkor ha haft funktion som huvud-, härads- eller fylkeskyrkor med ett upptagningsområde långt utanför den geografiska socknen; det kan kanske gälla den första kyrkan vid Drotten i Lund samt Löddeköpinge. Jan Brendalsmo har i en artikel, som Jonsson hänvisar till, "De dødes landskap", hävdad, att kyrkogårdens döda kunde rekryteras från ett stort geografiskt område. Dvs. socknens döda avspeglar inte socknens levande. Och han skiljer mellan den geografiska socknen, varifrån uttas tionde – och den sociala socknen, varifrån människor söker sig till kyrkan.⁹ Mera konkret, S:t Peter i Tønsberg hade en geografisk socken, som även omfattade gårdar öster om staden på Bytangen i Råel och Husvik – och jordegods som visade kontakter spridda över mer än 25 socknar på Østlandet i Norge.¹⁰

Jag undrar, är det relevant att kategorisera kyrkorna på antingen stad eller land? Och igen, speglar kyrkogårdens döda de som levde i socknen?

Frågor och forskning

Kapitel 2 är en 19 sidor lång forskningshistorik. Helt central för ämnet är självklart Nils-Gustaf Gejvalls klassiker, avhandlingen "Westerhus"¹¹, men mycket annan litteratur knuten till gravar, gravskick, gravtyper, könsuppdelning och social topografi genomgås; även kistor och gravmonument nämns. Ändå skriver Jonsson, att mycket lite har skrivits om medeltida gravar (s.29: "while medieval graves have been given little attention."), åtminstone fram till de senaste årtiondena.

Letar man sig sedan tillbaka till kapitel 1 (s.13-14) hittar man avhandlingens frågor. Frågorna är inte mindre än 11 och mycket preciserade. Var kommer alla dess precisa frågor ifrån, om inte från en redan mycket omfattande och pågående diskussion kring just avhandlingens ämnen? Jag skulle vilja hävda, att utan all denna forskning hade frågorna tvunget haft en mycket mera allmän karaktär. Här antyds således en motsats i avhandlingen mellan påståendet om att lite har skrivits tidigare, den omfattande litteratur som faktisk presenteras och så formuleringen av mycket precisa frågor, som för att justera kunskapen i utkanten av ett existerande paradigm kring gravar och gravskick.

Ofta är det bara akademisk retorik, att lite har forskats eller skrivits hittills, för att legitimera de egna insatserna. Jag undrar varför frågorna presenteras före genomgången av forskningen, som enligt min mening är frågornas förutsättning? Sedan

⁹ Brendalsmo 2000

¹⁰ jfr Wienberg 1991a: 29, 57; 1991b

¹¹ Gejvall 1960

undrar jag, om de 11 frågorna är en narrativ efterhandsrekonstruktion, eftersom avhandlingen bygger på 4 redan publicerade artiklar?

Kyrkogårdens zoner

Nu till kapitel 3: Kategorisering av människor var central i medeltiden, så även på kyrkogården. I den norska Borgartingslagen omtalas, hur olika sociala grupper skulle begravas i 4 koncentrisk zoner – lendmenn närmast kyrkan i öster och söder, om de hade bidragit till kyrkobyggandet, sedan halder/ fria bönder och deras barn, därefter löysinger/ nyligen frigivna trälarna och ytterst trälarna och drunknade (jfr. s.39 fig. 4; 51-52). Eidsivatingslagen nämner därtill, att män skulle begravas i söder och kvinnor i norr.

Gejvall påvisade, att kyrkogården i Västerhus var uppdelad socialt och efter kön. Sociala zoner antydde genom, att de längsta låg närmast kyrkan – och de kortaste längre bort. Män var begravda i söder och kvinnor i norr, men inte konsekvent; det fanns enstaka kvinnogravar i söder och mansgravar i norr.¹²

Därefter har många arkeologer, historiker och kyrkohistoriker diskuterat den sociala och könsmässiga uppdelningen på kyrkogårdarna.

Jonsson visar, att bilden är komplicerad; könsuppdelningen är inte alls konsekvent, och det kan ha funnits en kronologisk utveckling; man började med en könsuppdelning, men överger den senare – eller omvänt. Och den sociala statusen kunde variera genom livet och även bero på kroppens status, om man var sjuk eller handikappad. Kanske kan den oklara bilden av kyrkogårdens uppdelning bero på att vår tids uppfattning om biologiskt kön var irrelevant på medeltiden.

Jonsson skriver, att hennes mål är att "fastslå", hur zonerna var utformade ("establish"; s.49); och presenterar nya förslag för S:t Stefan i Lund, Tirup och Västerhus (jfr. s.56 fig. 8; s.59 fig. 10; s.60 fig. 11). Den metodiska utgångspunkten är dels den överordnade fördelningen av gravar med oanvända rum, förtätningar och linjer av gravar – dels fördelningen av olika typer av kistor och föremål i gravarna (s.54). De många och lite diffusa variablerna får mig att associera till, vad Mats Malmer skulle ha kallat "metodisk impressionism", alltså en metod som öppnar för tillfälligheter. Och överraskande omsätts resultaten från denna metodiska impressionism i gränsdragningen efteråt i exakta siffror och procent (jfr. s.57, 59, 61 med tabel 1).

"Ockhams rakkniv" förderar enkelhet i argumentationen; det onödiga i förklaringar skärs bort. Ser man till S:t Stefan i Lund så har Jonssons handledare Anders

¹² jfr Gejvall 1960: 114-124, plate 6

Andrén i artikeln "Ad sanctos - de dödas plats under medeltiden" argumenterat för en mera enkel tredelning baserad på kisttyper – innerst tegelkistor (trekanter), i en mellanzon kring kyrkan stenkistor (punkter) och ytterst de övriga gravarna med eller utan träkistor; och såväl männen som kvinnorna som begrovs i kyrkan var längre än de, som begrovs utanför kyrkan.¹³ Omedelbart tycker jag, att Andréns enklare zonindelning framstår som mest trovärdig.

De andra

Kapitel 4 förtjänar beröm, för här använder Jonsson nya perspektiv. Men jag saknar en motivering av valet av variabler, alltså varför hon väljer att undersöka just könsuppdelning, lokalisering av gravar, gravar, där de döda inte ligger på rygg, där huvudet inte är i väster, skadade och sjuka (jfr. s.69–70). Är det lämpligt att använda begreppet "avvikande", något som förutsätter en given norm (s.96; "deviant") – eller handlar det istället om variationer på ett tema? Kanske kan avvikelser bero på rena tillfälligheter, dvs. att den döda förflyttas i kistan under transport och begravning, att kroppar dolda i insvepning kan hamna fel. Det är för övrigt oklart utifrån texten, vilken datering Jonsson ansluter sig till för kyrkogården i Löddeköpinge – Hampus Cinthio dvs. tidigt 1000-tal till slutet av 1100-talet – eller Jakob Kieffer-Olsen/ Peter Carelli dvs. ca 1100 till mitten av 1300-tal (jfr. s.72–73).

Jonsson konstaterar med hänvisning till Dawn Hadley, att det har påvisats, att genusattribut framhävs i perioder av sociala och samhälleliga omvälvningar, dvs. i tidig- och högmedeltid (s.92). Men finns det någon period, som *inte* präglas av förändring? Och med hänvisning till Peter Carellis studium av Danmark beskrivs 1100-talet i Skandinavien som präglad av ökad individualisering, privatisering och kommersialisering (jfr. s.103). Men är det inte en projektion av vår egen tid? Är det inte tiden från 1980-talet, som kunde beskrivas på detta sätt?

Käppar och träkol

I kapitel 5 saknar jag åter en motivering av Jonssons val av variabler, alltså att hon väljer att just undersöka gravkäppar och gravar med en bädd av träkol (jfr. s.108). Jonsson förklarar den lite oväntade placeringen av en grupp av gravar med käppar nordväst om kyrkan i Kattesund i Lund (jfr. s.119 fig. 24) med, att de låg nära koret av Drottens stenkyrka – men den var kanske inte uppförd då, om man följer Maria

¹³ jfr Andrén 2000: 15–16, 19 fig. 3

Cinthios kritiker; alternativt, om den inte var uppförd, så skulle den enligt Jonsson kunna vara planerad; eller så låg gravarna nära en ingång (s.118). Det framstår som lite spretiga *ad hoc*-förklaringar i en strävan att allt måste förklaras utifrån befintliga spår.

Gravkäpparna förklaras av Jonsson som måttstockar, som användes vid uppmätning av gravarna (jfr. s.22 fig. 22; s.117 fig. 23). Jonsson genomför en test av 200 gravar, där de ofta fragmenterade käpparna jämförs med gravarnas eller skelettens storlek. Med +/- 15 cm marginal passar 36 % med längden av graven eller kroppen, 16 % med gravens bredd, 15 % med halva längden, 12 % med mera än längden, eventuellt passande med längden och bredden tillsammans; och det konkluderas, att käpparna passar med längden i hälften av fallen (s.116–117).

Metrologin tycker jag mig känna igen från studier, där man försöker rekonstruera forntida måttenheter i byggnader och åkersystem; eller leta geometriska mönster i landskapet. Det passar med längden, halva längden, bredden, längden plus bredden eller något femte av antingen det ena eller andra. Är det inte så, kan det alltid vara så. Tar man hänsyn till gravkäpparnas fragmentering, gravarnas osäkra dimensioner – topp eller botten, skelettets längd, mått tagna från ritningar tecknade i 1: 20 – samt marginalen på +/- 15 cm, så undrar jag, om denna test är trovärdig. Jonsson skriver, att resonemanget är öppet för kritik (s.117), men att som sagt hälften stämmer. Jo, och den andra hälften stämmer inte. Och jag kan inte själv kontrollera resultatet, eftersom dokumentation av käpparnas storlek samt gravarnas dimensioner inte presenteras. Dokumentationen kunde ha presenterats i bilaga 4, som handlar om gravar med käppar.

Efter reformationen

Kapitel 6 diskuterar tiden efter reformationen. Färre gravar har undersökts arkeologiskt och osteologiskt. Där medeltiden belyses utifrån 8 kyrkogårdar, belyses tiden efter reformationen utifrån en enda ödekyrka, Gamla Sura kyrka, och i samband med det kistorna i ett gravkor från 1700-talet (jfr. s.133 fig. 29; s.136 fig. 32). Och desto närmre vi kommer gravkoret, desto mindre analytisk och desto mer beskrivande blir avhandlingen, nästan som texten i en grävningssrapport (jfr. kap. 6.3; s.135–139).

Men jag undrar om det överhuvudtaget är metodiskt försvarbart, med de ändrade förutsättningarna, kvalitativt och kvantitativt, att jämföra medeltiden och tiden efter reformationen? Hade det varit möjligt att arbeta annorlunda för att belysa utvecklingen i ett långtidsperspektiv?

Som exempel på en annorlunda undersökning vill jag nämna Emma Angelins kandidatuppsats "Genus och gravmonument från senmedeltid till renässans", som

studerar förändringar vid reformationen i avbildningen av frälset på danska gravstenar. Hon menar för övrigt, att med gravgåvornas försvinnande blev gravmonument, som Jonsson väljer bort, viktiga för att visa status under medeltiden.¹⁴

Ett annat exempel som kan ha intresse i Jonssons framtida studier av gravmonument är Stig Welinders bok "Människor och landskap", där han bl.a. resonerar kring status, gravstenar och sittplatser i Stora Skedvi kyrka i Dalarna.¹⁵

Från vagga till grav

Syftet med kapitel 7 förstår jag inte riktigt. Och referenserna till andras texter och forskning är så många, att jag ofta har svårt att urskilja, vilka som är andras tolkningar och vilka som är Jonssons. Vilka är t.ex. Roberta Gilchrists tolkningar - och vilka är Jonssons egna (särskild kap 7.4)? Eller lånar hon in Gilchrist och andra som auktoriteter för att tolka sitt material? Jonssons egna intressanta resultat riskerar här att drunkna i massan av andra, tyvärr. Och där undersökningen i de tidigare kapitlen har varit mycket fokuserad, konkret och kontextnära, så släpper greppet här; utblickarna och exemplen hämtas kors och tvärs ifrån, från neolitisk gravpraxis (s.192) via Afro-dite-kult i det hellenistiska Aten (s.173) och hindu-ritual i Nepal (s.175) vidare till Baschien på 1960-talet (s.170, 178).

Jag undrar om kapitlet representerar en breddning av diskussionen, om det är en sammanfattning av de tidigare kapitlen, en konklusion? För nu tycks kapitlet vara lite av varje. Vad är syftet med kapitlet? Och om nu gravskicket varierar i tid och rum, och om samma fenomen kan ha olika betydelser (jfr. s.197), är det då relevant att inhämta exempel från hela världen oberoende av kontext för att tolka förhållanden i Skandinavien?

Arkeologi och historia

Avhandlingen "Practices for the Living and the Dead" med fokus på medeltid och nyare tid är ett bra exempel på historisk arkeologi. Sedan finns det många skilda synsätt på, vad historisk arkeologi kan eller bör vara. Kristina Jonsson introducerar själv arbetet som historisk arkeologi (s.20). Och hon formulerar ambitionen att som arkeolog med utgångspunkt i det arkeologiska materialet försöka nå fram till oberoende tolkningar (s.13: "As an archaeologist, I take my point of departure in the archaeological material, trying to reach independent interpretations.").

¹⁴ Angelin 1994

¹⁵ Welinder 1992: 35-38

Jonsson försöker att tolka materialet som arkeolog, ja, men om det är helt eller delvis oberoende av andra discipliner och källmaterial, anser jag vara diskutabelt. För genom hela avhandlingen finns en tät väv av referenser till perspektiv, metoder, material och tolkningar som har genererats av genusforskare, historiker, osteologer och andra. Tanken om en könsuppdelning på kyrkogården, och att det medeltida samhället var stratifierat, uppstår inte vid arkeologens möte med skeletten på kyrkogården, men finns sedan tidigare. Oberoende arkeologiska tolkningar har knappast varit möjliga – kanske inte heller önskvärda.

I boken "Mellan ting och text" presenterade Anders Andrén 3 sätt att relatera ting och texter: Att söka korrespondens, att söka association och att söka kontrast.¹⁶ Det presenterades inte som en Christopher Hawkes stege, men jag skulle vilja beskriva det som just en stege, Andréns stege, som steg i utvecklingen av en historisk arkeologi, från det enkla till det svåra, från jorden till himlen, alltså en Jakobsstege; från det enkla att söka likheter, till att söka nya sammanhang och slutligen till det svåraste, att söka skillnader i utsagor mellan källorna. Men Andréns steg representerar idealtyper; i praktiken, som här i Jonssons avhandling, står man på flera steg samtidigt i olika delar av undersökningen – söker likheter, sammanhang och kontraster.

Konklusion

De kritiska frågorna har varit många. Och det torde framgå, att jag har varit skeptisk till Jonssons nya förslag till zonindelning och till testen av gravkäppar som måttstockar, men som helhet är jag mycket positiv. För avhandlingen är ambitiös och imponerande med sitt studium av hela Skandinavien och tiden ända från 1000-talet till 1800-talet.

Ämnet med gravar och gravskick är inte nytt, men aktuellt och angeläget. Perspektiven och metoden med fokus på gravarnas fördelning på kyrkogården är mycket relevanta, liksom valet av kyrkogårdar i stort sett är övertygande. När någon genomför en undersökning kunde de alltid ha valt andra frågor, perspektiv, metoder och material, men någonstans måste man sätta ner foten – och jag förstår och accepterar i stort sett Jonssons val. Hon har etablerat en lyckad syntes mellan det mentalitets-historiska och det sociala fältet.

Avhandlingen är en hybrid mellan en monografi och en sammanläggningsavhandling – och som sådan väl genomförd – och borde och kunde vara förebild för andra doktorander med en fot både vid universiteten och i fält. Avhandlingen är lättläst, i stort sett väl illustrerad och utan störande formaliafel.

¹⁶ Andrén 1997: 158-182

Avhandlingen har för mig varit mycket lärorik och ett nöje att läsa. Avhandlingen ger ny kunskap kring ett svårt ämne. Den är ett viktigt bidrag till att skapa ordning i eller disciplinera ett, som det först kan tyckas, kaos av gravar. Men med tanke på, att de 9 nyckelplatserna utgjorde kanske cirka 1 % av dåtidens kyrkogårdar i Danmark, Norge och Sverige, alltså att nya undersökningar snabbt kan ändra bilden, så är debatten knappast avslutad.

Bibliografi

- Andrén, Anders 1997. *Mellan ting och text. En introduktion till de historiska arkeologierna*. Kulturhistoriskt bibliotek. Stockholm/ Stehag.
- Andrén, Anders 2000. "“Ad sanctos” - de dödas plats under medeltiden". *Hikuin* 27. Højbjerg. S. 7–26.
- Angelin, Emma 1994. *Genus och Gravmonument från senmedeltid till renässans*. C-uppsats i medeltidsarkeologi, Arkeologiska institutionen, Lunds universitet ht 1994. (stencil)
- Arentoft, Eskil 1999. *De spedalskes hospital. Udgravning af Sankt Jørgensgården i Odense*. Fynske Studier 18. Odense.
- Brendalsmo, A. Jan 2000. "De dødes landskap. Måtte man begraves ved sognekirken i middealderen?" *Hikuin* 27. Højbjerg. S. 27–42.
- Carlberg-Kriig, Anna m. fl. 2002. *S:t Jörgen mitt i medeltiden*. Malmö 7. Malmö.
- Gejvall, Nils-Gustaf 1960. *Westerhus. Medieval Population and Church in the Light of Skeletal Remains*. Lund.
- Møller-Christensen, Vilh. 1958. *Bogen om Æbelholt kloster*. København.
- Naum, Magdalena 2008. *Homelands lost and gained. Slavic migration and settlement on Bornholm in the early Middle Ages*. Lund Studies in Historical Archaeology 9. Lund.
- von Seth, Marianne Hühne 2009. "Satsa på dig själv ända in i döden". *Svenska Dagbladet* 29 oktober 2009.
- Tagesson, Göran 2007. "Kroppen som materiell kultur. Gravar och människor i Linköping under 16-1700-talen." *Modernitet och arkeologi. Artiklar från VIII Nordic TAG i Lund 2005*. (Red.) Lars Ersgård. Stockholm. S. 53–74.
- Welinder, Stig 1992. *Människor och landskap*. Aun 15. Uppsala.
- Wienberg, Jes 1991a. *De kirkelige institutioner i middelalderens Tønsberg*. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg 6. Tønsberg. (kandidatuppsats från Århus universitet, 1983)
- Wienberg, Jes 1991b. "Middelalderens Tønsberg, kirken og omlandet." *Vestfoldminne* 1991. Tønsberg. S. 12–23.

Jes Wienberg, f. 1956, är professor och ämnesansvarig för historisk arkeologi vid Lunds Universitet, Institutionen för Arkeologi och Antikens historia, box 117, SE-221 00 Lund. E-post: Jes.Wienberg@ark.lu.se; www.ark.lu.se. Forskningsfält: Historisk arkeologi, kyrkoarkeologi, minnesmärken och kulturarv. Disputerade på avhandlingen "Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark" (1993) och har bl.a. redigerat antologin "Kanon och kulturarv. Historia och samtid i Danmark och Sverige" (2008) och antologin "Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten" (2009).
